

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE EGEMENLİĞİN DEĞİŞEN YÜZÜ

Sami KİRAZ*

ÖZET

Devlet olmanın üç kurucu unsurundan birisi olan “egemenlik”, diğer iki unsur olan “ülke” ve “ulus” kavramlarına işlerlik ve kişilik kazandırması bağlamında, devletler için önemli ve gereklidir. Devlet olmak adına bu denli önemli bir kavram olan egemenlik, 1648 Vestfalya Antlaşması ile başlayan “mutlak egemenlik” anlayışından günümüze değin önemli bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda klasik düşünürler tarafından temelleri atılan ve büyük ölçüde dokunulmazlık içerisinde ifade edilen kavram, 20. yüzyıla geldiğinde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu süreçte yaşanan yeni devletlerin kurulması, insan hakları kavramının evrenselleşmesi, küreselleşmenin etkinliği ve devlet dışı aktörlerin sistemin önemli birer parçası haline gelmesi egemenliğin yaşadığı bu değişimin en önemli nedenlerindedir. Bu çalışmada, bu süreç incelenmiş ve daha çok uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde değerlendirilerek analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Vestfalya Antlaşması, İnsan Hakları, Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler.

JEL Sınıflaması: F50, F59.

CHANGING CONCEPT OF SOVEREIGNTY IN INTERNATIONAL RELATIONS

ABSTRACT

As a one of the three constituent elements of statehood, the "sovereignty" is an important and necessary for states in the context of acquiring the functioning and personality to other two components, "country" and "nation". Such an important concept of being State, sovereignty, has been changed and transformed starting with the 1648 Treaty of Westphalia's "absolute sovereignty" concept until today. The Notion, were laid a foundation in the concept of immunity by classical thinkers in the 17th and 18th centuries, has become an important subject of debate in the 20th century. In this process, the establishment of new states, universalization of the concept of human rights, effectiveness of globalization, and non-state actors' becoming an important part of the system are the most important reasons of this changing and transforming of sovereignty. In this study, this process was examined and mostly analyzed in the context of discipline of international relations.

Keywords: Sovereignty, Treaty of Westphalia, Human Rights, Globalization, International Relations.

JEL Classification: F50, F59.

GİRİŞ

Egemenlik kavramı özellikle son 400 yıllık süreç içerisinde, başta Siyaset Bilimi ve klasik politika bilimlerinde olmak üzere pek çok disiplinin merkezinde önemli bir yer tutmuş ve gerçekleştirilen çalışmaların temelini oluşturmuştur. Kavramın ortaya çıkışı çok

* Arş. Gör., Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, samikiraz@nigde.edu.tr

daha eski medeniyetlere kadar uzanmakla birlikte, günümüze gelinceye kadar içerik ve anlam bakımından önemli değişikliklere uğramış, bazı zamanlarda dönemin devlet yapıları egemenliğin tanımında belirleyici olurken; çoğu zaman da var olan egemenlik tanımı devlet yapılarının oluşmasını etkilemiştir.

Devletin en önemli üç kurucu unsurundan birisi olan egemenlik, diğer iki unsur olan “ülke” ve “ulus”a işlerlik ve kişilik kazandırması bağlamında, devletler için olmazsa olmaz bir kavram olarak genellikle tartışma konusu yapılmaktan kaçınılan bir olgudur. Ancak zaman içinde değişen egemenlik anlayışı ve buna bağlı olarak değişen devlet yapıları, kavramın ayrıntılı olarak analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle 20. yüzyıl boyunca sürekli olarak bir egemenlik tartışması yapılması ve değişen uluslararası sistemin yapısına bağlı olarak devlet tanımlamalarının (*başarısız devlet, haydut devlet, yarı devlet*) egemenlik merkezli yapılması gibi nedenlerden hareketle; bu çalışmada egemenlik – *sovereignty*- kavramının 20. yüzyıl boyunca uğradığı değişimler bir süreklilik içerisinde anlatılarak, 21. yüzyıldaki devamlılıklar ve ayrışmalar analiz edilmeye çalışılacaktır. Öncelikli olarak, kavramın tarihsel ve kuramsal gelişimi işlenerek bir süreklilik verilmeye çalışılacak; daha sonra çalışmanın da asıl konusu olan 20. yüzyıl egemenlik anlayışı ve 21. yüzyıla etkileri alana özgü literatürden faydalanılarak tartışılacaktır.

1- Kavramın Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Bugün bilinen anlamıyla egemenlik kavramı, pratikte Avrupa’da yaşanan “30 Yıl Savaşları” sonrasında imzalanan “Vestfalya Barışı” (1648) ile ortaya çıkmıştır. Dönemin hakim anlayışına göre egemenlik; Avrupa’da, siyasal iktidarın bölündüğü bir sistemi ifade eden feodalizmden ulus devlete geçişte önemli rol oynayan dönemin mutlak monarşileri, gerçek egemen devletlerdi. Çünkü, egemenlik, mutlak, bölünmez ve sınırlanamaz nitelikleriyle bir tek kişiye, monarka aitti. Egemen gücü, ne ülke içinde ne de ülke dışında sınırlayan bir güç yoktu(Uygun, 2003:251). Vestfalya modeli olarak bilinen bu antlaşmanın getirdiği egemenlik anlayışı da bu düşünceyi temel almıştır. Vestfalya modeli, uluslararası sistemin egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanır ve devlet üstü otoriteler bu sistemde etkisini yitirmiştir. Papalık, barış antlaşması sürecinden dışlanmış, Kutsal Roma İmparatorluğu’nun dağıldığı kabul edilmiştir. Antlaşmanın giriş bölümünde yeni dönemin nasıl şekilleneceği belirlenmiştir:

“Bundan sonra Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında, güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır”(Sander, 1999:90).

Klasik egemenlik olarak da bilinen Vestfalya modelinin getirdiği bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 yılına kadar varlığını muhafaza etmiştir. Ancak geçen 300 sene boyunca yaşanan pek çok gelişme bu katı egemenlik anlayışını yumuşatmıştır. Bu nedenle aslında kavramın verili (given) bir olgu olmadığı kabul edilerek, değişen koşullarla birlikte süreç içerisinde sosyal olarak bir inşadan söz edilebilir (Lake: 2003:303-305).

2- Kavramın Kuramsal Altyapısının Oluşumu

Egemenlik kavramı, literatüre ilk defa, kavramı tanımlayan ve sistemleştirerek onu bir teori haline getiren ünlü Fransız hukukçu Jean Bodin’in “Devletin Altı Kitabı (*Les Six livres de la République*)” adlı kitabı ile girmiştir. Bu kitabında Bodin egemenliği, ülke üzerinde yaşayan bütün insanlar (vatandaşlar ve teba)üzerinde kanunla kısıtlanmayan en üstün iktidar olarak tanımlamıştır (Ağaoğulları ve Köker, 2004:26). Bodin ortaya attığı egemenlik kuramını sistematik bir hale getirmek için, egemenliğin niteliklerini ve

sınırlarını şöyle belirtmiştir:

- *Egemenlik mutlaktır*: En yüksek yönetme erki olan egemenlik bir başka güç tarafından sınırlandırılmaz ve toplumdaki diğer iktidar odakları egemenden kaynaklanırlar yani onun izin verdiği ölçü ve süre içerisinde vardır.
- *Egemenlik süreklidir*: Egemen ile yöneticiyi sert bir çizgi ile ayıran Bodin'e göre, süreyle kısıtlı olan ya da istendiği zaman geri alınabilen bir iktidar egemenlik değil, sadece bir yetkidir.
- *Egemenlik bölünmez, devredilmez*: Egemenliğin mutlak ve sürekli oluşu, onun "bir" olmasını gerektirir. Bundan ötürü, egemenlik parçalanmamak ve bir bütün olarak kalmak koşuluyla bir prenste, bir azınlıkta ya da toplumun tümünde olabilir.

Egemenliği bu denli güçlü ve tek bir yapı olarak gören Bodin, bununla birlikte egemenlik alanında belirli sınırların varlığını da kabul etmektedir. Bunlar;

- *Tanrısal ve Doğal Yasalar Sınırlaması*: Bu sınırlama ile Machiavelli'yi eleştiren Bodin'e göre egemen, tanrısal ve doğal yasalarla bağlıdır ve bu yasalara karşı gelmek en ağır suçtu işlemek anlamına gelmektedir.
- *Temel Yasalar Sınırlaması*: Temel yasalar ya da üstün yasalar, egemenin uymak zorunda olduğu yasalardır. Egemen bu yasaları değiştiremez ya da kendisini dışında bırakamaz, yani tahta geçen bir kral, bu geçişteki ardıllık ilkesini kaldıramaz.
- *Ekonomik Sınırlama*: Bodin'in egemenlik anlayışının belki de en çelişkili boyutunu oluşturan bu sınırlamaya göre, özel mülkiyet doğal hukukun ayrılmaz bir parçasıdır ve egemen bu hakka uymak zorundadır (Ağaoğulları ve Köker, 2004:26-43).

Kavramın kuramsal altyapısının oluşumuna katkısı olan bir diğer isim ise Thomas Hobbes'dur. Hobbes Leviathan adlı kitabında, antik Yunan'dan beri egemen olan toplumun ve devletin (doğa durumundan kaynaklanan) doğal bir varlık olduğu inancını eleştirerek, toplumun da aslında yapay ve sonradan oluşturulduğunu belirtmiştir. Hobbes, Toplumun oluşturulmasına neden ihtiyaç duyulduğuna odaklanmış, ölüm ve yaralanma korkuları ile toplumu oluşturan bireylerin kendi bazı hak ve özgürlüklerini bu kaygılarını gidermesi için bir üst otoriteye teslim etmelerinin devleti oluşturduğunu söylemiştir. Bu noktada Hobbes, güvenliği sağlamada devletin meşru güç kullanma yetisine de açıklık kazandırarak, bunun doğal hukuk ile sağlanamayacağını, bir egemen güce gereksinme olduğunu belirtmiştir (Aydın ve Ayhan, 2004:75-76). "Leviathan" olarak isimlendirilen egemen, Hobbes'a göre her ne kadar bireylerin ortak iradesi sonucu ortaya çıkmış olsa da sınırlandırılmaz (Ağaoğulları ve Köker, 2004:192-195). Sonuç olarak Hobbes'un anlayışında Bodin'in egemenliği gibi bir mutlak egemenlik söz konusudur.

Bu iki ismin ortaya atıp sistematik bir kuram haline getirdikleri "egemenlik" kavramı, yukarıda da ifade edildiği üzere, "mutlak egemenlik" anlayışı üzerine kurulmuştur. Ancak bu dönemden sonra egemenliğin sınırsızlığı üzerine yapılan vurguda azalma göze çarpmaktadır. Egemenliğin sınırsız bir şey olmadığını ve egemenin de belirli sorumlulukları olduğunu savunan yeni isimler ortaya çıkmıştır. Örneğin, egemenliğin asıl kaynağının toplum olduğunu ve egemenin de toplumu temsil ettiğini, dolayısıyla temsil edenin temsil edilenden daha güçlü olamayacağını ileri süren Johannes Althusius, *Politics*

Methodically Set Forth, and Illustrated with Sacred and Profane Examples (1603) adlı eserinde Hobbes ve Bodin'i eleştirerek kendi egemenlik anlayışını yansıtmıştır.

Klasik mutlak egemenlik anlayışını eleştiren bir diğer isim ise John Locke'dur. Locke *Hükümet Üzerine İki Deneme (Two Treaties of Government)* isimli kitabında bu eleştirilere yer vererek, egemenliğin sınırsızlığı düşüncesini reddetmiş, doğal durumun Hobbesyan anlayışta ileri sürüldüğü gibi güvensiz ve çatışmacı olmadığını savunmuştur. Bununla birlikte, egemenin otoritesinin mutlak olmadığına, dolayısıyla bunun geri alınabileceğine vurgu yapan Locke'a göre kendi ifadesiyle, "dünyadaki tüm egemenler iktidarlarını, tarihin şafağında yapılmış olan ilk toplumsal sözleşmelere borçluydular." Locke böylelikle tanrısal egemenlik anlayışına da karşı çıkarak, egemenliğin doğal bir hak olarak algılanmaması gerektiğini ortaya koymuştur (Dunn: 2001:152-153). Fransız Devrimi ve Aydınlanma Hareketine çok büyük katkısı olan isimlerden birisi olarak Voltaire de, klasik egemenlik anlayışına karşı çıkmış ve devlet egemenliğinin bireysel özgürlükler çerçevesinde sınırlandırılmasını ileri sürerken, savaşların mutlakiyetçi yönetimlerin başvurduğu bir politika olduğunu belirtmiştir (Arı, 2008:122).

Erken dönem yazarlardan Rousseau da Locke gibi, insanın doğuştan özgür olduğuna ve özgür kalma hakkının varlığına değinerek, devletin bunu gözetmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Özgürlüğü ve eşitliği en önemli ideal olarak kabul eden Rousseau, *Toplumsal Sözleşme (1762-Du contrat social ou Principes du droit politique)* adlı eserinde bu vurgunun üzerinde fazlasıyla durarak, sınırsız yetkiye sahip egemenin varlığını reddetmekte ve toplumsal sözleşme ile oluşturulan bu egemenin aslında insanlar için olduğunu savunmuştur. Nitekim Rousseau, bireylerin kendi istekleri ile bir kralın kölesi olabileceğini belirten Hugo Grotius'u tiranların dalkavuşu olmakla suçlamıştır (Rousseau, 2008:11-16).

John Locke ile başlayan aydınlanma döneminin filozoflarından olan Alman düşünür Immanuel Kant da mutlak egemenliği eleştirerek, bir devlette bireysel özgürlüklerin anayasal garantilerle korunması gerekliliğini savunmuştur. Sonsuz bir barış için toplumların mutlakiyetçi bir yönetimden ziyade, cumhuriyetçi bir yönetimle yönetilmesi gerektiğini ileri süren Kant'a göre, mutlakiyetçi yönetimlerde bireylerin yararı ve çıkarı gözetilmez. Bu manada kendi iradesini toplumun iradesi olarak kabul ettiren yönetimlerde savaş ve savaşa başvurma eğiliminin güçlü olması kaçınılmazdır (Aydın ve Ayhan, 2004: 80-81).

Özgürlük Üzerine (1859-On Liberty) isimli çalışmasında John Stuart Mill ise, rekabet özgürlüğünün yanı sıra, inanç, birleşme ve beğeni özgürlüklerini de kapsamak üzere *laissez-faire* bireyciliğini savunmuştur. Bununla birlikte Mill, um bu özgürlükleri bireyin özgürlüğünün başkalarına zarar vermemesi ya da onların haklarını çiğnememesi koşuluyla sınırlamıştır. Dolayısıyla Locke ile başlayan devletin liberalleşmesi ve sınırlandırılmasında Mill, egemenliğin bireysel özgürlükler çerçevesinde sınırlandırılmasını savunmuştur (Arı, 2008:126).

3- 20. Yüzyılda Egemenlik

Egemenlik kavramı, gerek pratikte yaşananlarla ve gerekse kuramsal altyapısının oluşumu sürecinde teorik olarak uzun zamanlardan beri devamlı olarak tartışılan bir kavram olarak, sosyal bilimlerin pek çok disiplininde ve uluslararası sistemin hemen her aşamasında ön plana çıkmıştır. Ancak, 20. yüzyıl bu sürecin bir nevi kırılma noktasına denk gelmiştir. Yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler kavramın yeniden incelenmesi gerekliliğini doğurmuş ve yeni açıklamalara olan ihtiyacı açıkça ortaya koymuştur. Bu

durum, Stephen Krasner'in 1999 yılında yayınlanan kitabında, dört farklı başlık altında sınıflandırılarak formüle edilmiştir. Bunlardan ilki, iç egemenlik olarak da bilinen *yerel egemenliktir*. Bu egemenlik çeşidi, devletin kendi sınırları içerisinde en yüksek otorite olarak bütün ülkede kendi yasalarını kabul ettirmesi olarak tanımlanabilir. Diğer egemenlik çeşidi olarak dış egemenlik ya da *uluslararası hukuki egemenlik* de ülke sınırları dışında "tanınma (*recognition*)" ile sağlanan egemenlik çeşididir. Ayrıca bu iki egemenliğin yanında, *Vestfalya tipi egemenlik* ve kamu otoritelerinin ülkeye olan mal, sermaye, kişi, bilgi, fikir akışlarını düzenleme becerisi ile ifade edilen *karşılıklı bağımlılık egemenliği* söz konusudur (Krasner, 1999:3-4).

Arrighi, Hobsbawm, Wallerstein ve Kennedy gibi 20. yüzyıl dünya tarihi üzerine yazan pek çok yazarın da kabul ettiği gibi, hegemonya mücadelesine sahne olan yüzyıllar içerisinde, bu mücadelenin ulaştığı son nokta olarak, 1914 Birinci Dünya Savaşı kabul edilebilir. Bütün büyük devletlerin katıldığı bu savaş oldukça uzun ve yıkıcı bir savaş olma özelliğinin yanı sıra, dünya üzerinde siyasi dengeleri de değiştirmesi bağlamında dikkatle incelenmesi gereken bir olay olarak ortaya çıkmıştır. Savaşın en önemli sonuçlarından birisi olarak ön plana çıkan, ulusların kendi siyasi geleceklerini kendilerinin tayin etmesi anlamına gelen "self-determinasyon" ilkesi ortaya çıkmıştır. Bu ilkenin tartışılmaya başlanması ile aslında egemenlik üzerine tartışmalara da başlanmıştır. Ancak kavramın ilk ortaya çıktığı dönemde, özellikle Amerikan Başkanı Wilson'un önerisinin belirsizliklerle dolu olması, bu ilkenin İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar hukuksal bir ilke haline gelmesini engellemiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulmasıyla beraber self-determinasyon sorunu tekrar gündeme gelmiş, 1952 yılında özellikle Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinin çabalarıyla alınan bir BM kararı aracılığıyla, Batılı ülkelerinin karşı çıkmalarına rağmen, self-determinasyon hukuksal bir ilke özelliği kazanmıştır. Bununla birlikte, ilerleyen dönemlerde özellikle sömürge ülke ve halklarına bağımsızlık verilmesi ile "self-determinasyon"un yalnızca bir ilke değil aynı zamanda bir hak olarak kabul edilmesi sağlanmış ve bunun yanında bu kavram, BM düzeninin öngördüğü "egemen eşitlik" ilkesine uygun şekilde halkların siyasi statülerini dış unsurlarla karıştırmaksızın, kendilerinin belirlemesi şeklinde genişlemiştir. Self-determinasyonun bir hak olarak kabul edilmesinin yanında azınlık haklarına yönelik BM ve diğer uluslararası örgütler çerçevesinde getirilen düzenlemeler de devletin mutlak egemenliğinin sınırlanması anlamını taşıyan bir diğer gelişme olmuştur.

Self-determinasyon ve azınlık hakları bağlamında atılan adımlar ile mutlak egemenliğin sınırlanmasının yanı sıra ekonomik sektörde, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve daha ileri bir tarih olarak 1929 Büyük Buhran sonrası dönemler için, gelişmiş devletlerin ekonomilerinde meydana gelen küçülme, devletin ekonomi üzerindeki rolünü tartışmaya açmış ve merkezi planlama, sıkı para ve maliye politikaları ve kamu harcamaları yoluyla ekonominin devlet denetiminde bulunmasını öngören Keynesci tezler, Batı ülkelerinde hakim olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ise Keynesci anlayışın iyiden iyiye güçlenmesini ve refah devleti modeliyle devletin servetinin toplumsal dağılımı üzerindeki belirleyiciliğinin artmasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu dönem ulusal egemenliğin ekonomik yüzünün tam anlamıyla yaşam bulduğu bir dönem olmuştur (Beriş, 2006:146).

Ekonominin yanı sıra, Soğuk Savaş döneminin getirdiği iki kutuplu yapı ve devletler arası düşmanlık algılarının yaratılması, siyasi alanda da ulusal egemenliğin birincil derecede önemli bir olgu olarak kalmasına yardım etmiştir. Özgürlüklerin hayata geçirilmesi bağlamında, oldukça geride kalan bu dönemde devletler egemenliklerini savunmak adına sert önlemlere başvurmaktan geri durmamışlardır. Bununla birlikte, özellikle az gelişmiş ülkelerde, bu durumun tersi bir durum yaşandığı gözlemlenmiştir.

Eşitlik ilkesine aykırı denebilecek pek çok uygulama, bu devletlerin güvenlik kaygılarının ön plana çıkarılması nedeniyle görmezden gelinerek, kutupların güvenlik şemsiyelerinin altına sığınılmış, deyim yerindeyse devletlerin “şoför koltuklarına” büyük devletler oturmuştur.

Soğuk Savaş’ın ikinci dönemini temsil eden 1970 sonrası dönemle birlikte, egemenlik üzerinde de bir aşınma yaşanmaya başlanarak, klasik anlayıştan uzaklaşıldığı görülmektedir. İlk olarak, yaşanan ekonomik krizler, devletin ekonomi üzerinde düzenleyicilik görevi bulunan tek aktör olmasına yönelik karşı çıkışlar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu karşı çıkış, ekonominin yanı sıra, genel olarak ulus-devletin görev ve işlevlerine yöneltilen eleştiriler şeklinde kendisini göstermiştir. Ulus-devlet üzerine yoğunlaşan bu eleştiriler, daha genel anlamıyla devletin iktidar yetkisinin sorgulanması ve bu yetkinin daraltılmasının gerekliliği inancı ile birleşerek, son üç-dört yüzyıllık algının yarattığı egemenlik kurumunun sarsılmasına neden olmuştur. Bu dönemde meydana gelen bir dizi gelişme, ulusal egemenliğin anlam değiştirdiğini ve giderek daha dar bir çerçevede tanımlanmaya başlandığını göstermektedir. İnsan haklarının tüm devletler için bağlayıcı bir hale gelmesinden, ulusüstü ekonomik kuruluşların ulusal ekonomi içindeki yerlerinin artmasına, hatta küreselleşme eğilimleri karşısında ulusal ekonomi kavramının kendisinin anlamını yitirmeye başlamasına; devletlerin klasik ve geleneksel görevleriyle işlevlerinden bir kısmını bunları devralmaya gönüllü olan yeni aktörlere devretmelerinden ulus-devlete alternatif yeni siyasal modellerin ortaya atılmasına değin bir dizi gelişme ulusal egemenliğin değişen anlamının en önemli göstergeleri olmuştur. Sayılan bu başlıklara, uluslararası hukukun bağlayıcılığının artması, çevrenin korunması amacıyla imzalanan anlaşmaların devletlerin kendi coğrafyaları üzerinde tam tasarruf haklarını ortadan kaldırması gibi başkaları da eklenebilir (Beriş, 2006:147). Bu başlıklardan bazılarının ayrıntılı olarak incelenmesi, konunun daha geniş kapsamda analiz edilmesi adına daha verimli olacaktır.

3.1- İnsan Hakları ve Egemenlik

20. yüzyıl boyunca insan hakları konusu şüphesiz ki en göze çarpan gelişmelerden birisi olarak, dünya gündemini hayli meşgul etmiştir. Konunun egemenlik ile ilgisi, Vestfalyan modelin en fazla önem verdiği ilkelerden birisi olan “iç işlerine müdahale etmeme” ilkesi ile ters düşmesindedir. Mevcut literatürde insan hakları konusu evrensel bir olgu olarak kabul edilirken; ayırım gözetmeksizin her insanın sahip olduğu haklara saygı gösterilmesi ve geliştirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Bu noktada, insan haklarının evrenselleştirilmesi konusu, uluslararası düzeni hukukla bağlama düşüncesini doğurmuştur. Bu düşünce, klasik anlayış ile temelden farklılaşmakta, devletlerin üzerinde bağlayıcılığı olan bir başka otoritenin varlığını öngörmektedir.

İnsan hakları konusunun, uluslararası hukuk eliyle mutlak egemenlik anlayışına ters düşmesi ise, Soğuk Savaş’ın bittiği dönemlere denk gelen süreçte yaşanmıştır. 90’ların başlarında önce Bosna’da, daha sonra ise Ruanda’da yaşanan katliam ve kitlesel kıyımlar esnasında BM’nin neden bunların önlenmesi açısından aktif bir rol izlemediği sorusu, uluslararası gündemin en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Diplomatik çabaların sonuç vermediği bu örneklerde BM’den güç kullanarak katliamların durdurulmasını sağlaması beklenmiştir. Bu beklentinin BM Antlaşması’nın 2. maddesinin 7. fıkrası ile ters düşmesi ise, literatürde “egemenlik” ve “müdahale” ikilemleri gibi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bir tarafta, devletlerin egemenliğine saygı ilkesi dururken; diğer tarafta, insan hakları ihlallerine karşı uluslararası toplumun müdahale beklentisinin olması bu ikilemleri doğurmuştur. Böylelikle, klasik egemenlik anlayışı çok

güçlü bir muhalefetle tartışılmaya başlanmış ve yapılan pek çok hukuksal düzenlemeyle egemenliğin kısıtlanmasının önü açılmıştır. Bu bağlamda, oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi kurumlar devlet üstü yapıları ile bu alanda önemli yenilikler getirmiştir.

3.2- Uluslararası ve Ulusüstü Örgütlenmeler ve Egemenlik

Klasik egemenlik anlayışı yalnızca iç egemenlik yönünden değil, dış egemenlik bakımından da büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Devletlerin, birbirlerinden yalıtılmış halde var olamayacakları gerçeğinden hareketle, birbirleri ile ilişkiler geliştirip, anlaşmalar yapma ihtiyaçları, bu ilişkileri düzenleyecek bazı kurallar ve normlara olan gerekliliği ortaya koymuştur. Bu durum, uluslararası ve ulusüstü örgütlenmeleri ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, bu örgütlenmelerin ekonomik, siyasi ya da askeri yapılarından kaynaklanan nedenlerle devletler Avrupa Birliği, NATO, Amerikan Devletleri Örgütü gibi ulusüstü ya da uluslararası kuruluşlara üye olmuşlardır. Devletler, bu kuruluşların alacakları kararları yerine getireceklerini taahhüt etmekte; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Sözleşmesi gibi belgeleri imzalayarak, bu sözleşmelerde belirtilen ilkelere uyma yükümlülüğü altına girmektedir (Uygun, 2003:254).

Uluslararası kuruluşlara üyelik ve uluslararası antlaşmaların kabul edilmesi, devletlerin kendi istekleri ile egemenliklerini sınırlandırmaları ve egemenliğin “tek” ve “mutlak” olan yapısını değiştirmeleri olarak yorumlanabilir. Bu durumda yaşanan gönüllü egemenlik feragatını, egemenlik konusunda yaşanan en önemli gelişmelerden birisi olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Ancak burada, devletlerin böylesi bir tutum içinde olmasının, aslında uluslararası konjonktürün bir sonucu olduğu da belirtilmelidir. Zira, sistemde tek başlarına kendilerini devam ettirme ihtimallerinin çok zor olması, devletleri bu şekilde davranmak zorunda bırakmaktadır. Konjonktürün en önemli dinamiği ise, günümüzde küreselleşme olarak kendisini göstermektedir. Küreselleşmenin ardındaki yeni liberal ideoloji, uluslararası düzenin üç temel esas üzerine kurulmasını öngörmektedir. Bu esaslar şunlardır: *Uluslararası siyasetin temel aktörleri artık ulus devletler değil, bireyler, topluluklar, şirketler ve özel kuruluşlardır; devletin uluslararası alandaki başlıca fonksiyonu, içerdiği grupların çıkarlarını ve taleplerini dile getirmekle sınırlıdır. Devlet, uluslararası siyasetin yeni aktörlerinin tercihlerinin ve çıkarlarının ifade edildiği bir mekanizmadır; yeni uluslararası düzende, devlet önemli bir görev üstlenmiştir; uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerin kendi ülkesinde yerine getirilmesini sağlayacaktır* (Aceves, 2000:135-139). Aceves tarafından sistematik bir biçimde formüle edilen bu yeni dünya düzeninde devletlerin Vestfalyan egemenlik modelinde ısrar etmeleri mümkün görünmemektedir.

3.3- Çok Uluslu Şirketler ve Egemenlik

Ülke içi ve uluslararası kamuoyu dışında klasik egemenlik anlayışının aşınmasına neden olan bir diğer etmen olarak çok uluslu şirketler ön plana çıkmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde etkinlikleri hızla artan bu şirketler, devlet egemenliğini tehdit eden boyutlara ulaşmıştır. Dünya Bankası yapılan araştırmalar sonucunda 500 çok uluslu şirketin aslında dünya mal ve finans piyasaların %90'a yakınına yönlendirdiği belirtmiştir. Bu şirketler, devletin işlev değiştirmesine neden olmakta ve çoğu zaman devletleri yönlendiren bir konumda bulunmaktadır. 19. yüzyılda ekonominin her alanında kontrol sağlayabilen devletin 20. yüzyılda kabuk değiştirmesi sonucu, devletlerin artık hukuksal ve ticari engeller sayesinde bu şirketlerin işlevlerini engelleyememeleri, bu çok uluslu şirketlerin uluslararası ekonomiyi kontrol etmeleri sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte ilerleyen süreçte, ticari ilişkileri belirleyen mevzuatların da çok uluslu şirketlerin konumlarını daha

da güçlendirmek üzerine değiştirilmesi yaşanmıştır. Bu açıdan “ulusal çıkar” kavramının anlamını yitirdiği, bunun karşısında pazar mekanizmalarının kar maksimizasyonunu birincil hedef olarak gören bir yaklaşım açığa çıkmıştır. Bunun en iyi örneğini, ticaretin genel esaslarını belirlemek için ABD öncülüğünde hazırlanan Yatırımlar Hakkında Çok Taraflı Anlaşma (MAI) oluşturmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü’nün o dönemdeki Genel Sekreteri Renato Ruggerio’nun (1995-1999) “Tek bir küresel ekonominin anayasasını yazıyoruz.” ifadesiyle tanımladığı (Wallach, 1999:208), bu yönüyle küresel ekonominin uluslararası alandaki hukuksal dayasını oluşturması düşünülen MAI, çok uluslu şirketleri, ulusal devletler karşısında önceleyen ve devletlerin egemenlik alanlarını daraltan bir nitelik göstermektedir. MAI’nin getirdiği hak ve imtiyazlardan çok uluslu şirketler yararlanırken sorumluluklar hükümetlere ihale edilmektedir (Beriş, 2006:208).

Bununla birlikte, çok uluslu şirketlerin devletlerin karar alma mekanizmalarındaki etkinliği de bilinen bir gerçektir. Ellerinde önemli büyüklükte bir ekonomik güç bulunduran bu şirketler kendi çıkarlarına bağlı olarak buldukları ülkelerde hükümetlerle de çoğu zaman işbirliği yolunu seçerek, bu hükümetleri yönlendirmektedirler. En fazla bilinen örneklerden birisi olarak, Amerikan başkanlık seçimlerinde, seçim kampanyalarını finanse eden şirketlerin, Irak müdahalesinin karar alma süreçlerindeki etkinlikleri gösterilebilir. Görüldüğü üzere, klasik egemenlik anlayışının en önemli öngörülerinden birisi olarak gösterilen, devletin her alanda en üstün ve belirleyici tek otorite olması iddiası, çok uluslu şirketlerin sisteme uyum sağlamaları sonucunda geçerliliğini yitirmekte, ulus-devlet ekonomideki belirleyiciliğini kaybetmektedir. Ancak, 2008 sonrası dönemde şirketlerin devlet yardımları ile kurtarılmaları, bu süreçte yaşanan en önemli değişiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu durumun, şirketlerin ekonomi üzerindeki belirleyiciliklerini ve buna bağlı olarak siyaseten müdahaleci tutumlarını tam olarak nasıl etkileyeceği kestirilememektedir.

3.4- Küresel Sivil Toplum Kuruluşları ve Egemenlik

Hükümetler dışı örgütlenmeler olarak da adlandırılan Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kavramı, hükümetin kurumsal yapısı dışında faaliyet gösteren, herhangi bir ticari zihniyet veya kar amacı gütmeyen ve kişilerin gönüllü olarak dahil oldukları organizasyonları temsil eden bir kavramdır. Bu tanım aynı zamanda hem dini hem de laik anlamdaki oluşumları da içine alarak konuya ilişkin oldukça kapsamlı bir çerçeve çizmektedir (Cebeci, 2008:33). STK’lar “insan hakları” (Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü), “çevre” (Grrenpeace), “kadın” ve “çocuk” gibi çok çeşitli konularda çalışmalar yürütmekte, eylem kararları alarak hükümetlere baskı yapabilmektedir. Günümüzde üye sayısı ve kaynak bulma konusunda bazı önemli sıkıntıları olmakla birlikte, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Asya Kalkınma Bankası ve daha birçok uluslararası kuruluş tarafından desteklenen STK’lar hükümet kararlarını sorgulayarak, değiştirilmesi yönünde baskılar yapmakta ve büyüklüklerine ya da işlevselliklerine oranla etkili sonuçlar alabilmektedirler. Özellikle 1980 sonrası dönemde sayıları hızla artmakta olan bu kuruluşlar da artık küreselleşmenin sunduğu bilgi ve iletişim imkanlarından istifade etmekte, zaman zaman dördüncü kuvvet olarak tanımlanan medyanın da yardımıyla seslerini duyurabilmektedir (Robinson, 1999:301-302). Bu durumun sonucu olarak, STK’ların pek çok olumsuz koşula karşın, devletin sınırsız egemenliğine yönelik hem içte hem de dışta sınırlayıcı bir etkisinin olduğu kabul edilmelidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Eric Hobsbawm’ın da belirttiği üzere “Aşırıluklar Çağı” olarak geçilen 20. yüzyıl, pek çok önemli siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değişikliklerin yaşandığı bir yüzyıl

olmuştur. Özellikle devletin uğradığı değişiklikler bu süreç içerisinde en sancılı evre olmuş ve önemli tartışmalar doğurmuştur. Devleti devlet yapan koşulların en önemlisi konumunda bulunan egemenlik algısının dönüşümü, değişimi en güzel açıklayan olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma boyunca da anlatılmaya çalışıldığı gibi, yaşanan gelişmelerin bu süreçte asıl belirleyici etmenler olduğu görülmektedir. Bu nedenle, özellikle sosyal bilimlerde değişimin tek boyutlu olarak açıklanamayacak olması iddiasının haklılığı kabul edilmelidir.

Egemenliğin dönüşümü bu bağlamda en kapsamlı olarak, küreselleşme olgusu ile birlikte değerlendirilerek analiz edilebilir. Küreselleşmeye bağlı olarak oluşan uluslararası sistem, mutlak ve diğerlerinden üstün bir egemenliğe sahip devletlerin (ulus-devletler), artık bu yeni sistemin bir parçası olmaları gerekliliğini doğurmuştur. Bununla birlikte, kendi norm ve kurallarını inşa eden bu yeni uluslararası sisteme entegre olabilmek için, devletler kayıtlı ya da sınırlı egemenlik olarak adlandırılan anlayış çerçevesinde fedakarlıklar yapmak zorunda kalmıştır. Bunlar temel olarak, kendi yurttaşlarına iyi davranmak, insan hakları ile ilgili evrensel düzenlemelere uymak, uluslararası hatta ulusüstü hukukun taahhütlerini üstlenmek şeklinde özetlenebilir. Bunun yanı sıra, egemenlikleri belirli bölgelerle sınırlı olan devletler, sınırları belirsiz çok uluslu şirketlerin ve uluslararası para ve sermaye akımlarının yarattığı gelişmelerin de etkisi altında kalarak egemenliklerinin sınırlandırılması ile karşı karşıya kalmışlardır. Sistemin tek aktörü konumunda bulunan devletler artık diğer aktörlerle (uluslararası organizasyonlar, çok uluslu şirketler, STK'lar ve diğer küresel aktörler) bu konumu paylaşmaktadırlar.

Sonuç olarak, 1648 Vestfalya Antlaşması ile başlayan “mutlak egemenlik” anlayışı, özellikle 20. yüzyılda önemli değişikliklere uğrayarak, 21. yüzyıla yeni yüzü ile girmiştir. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta olarak, devletlerin aslında hala sistemin en önemli aktörleri olduğu ve bu konularını korumak adına sadece egemenliklerinden belirli ölçüde fedakarlıkta buldukları gerçeğinin gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Devletin egemenliğini kısıtlayan pek çok mekanizmanın varlığına karşın, 21. yüzyılda tam olarak bir ideale kavuşulduğu düşünülmemeli ve sistemin eksiklikleri de ayrıca analiz edilmelidir.

KAYNAKLAR

- ACEVES, William J. (2000); “Liberalism and International Legal Scholarship: The Pinochet Case and the Move Toward a Universal System of Transnational Law Litigation”, *Harvard International Law Journal*, Cilt: 41, No:1, s.129-186.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve KÖKER, Levent (2004), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ARI, Tayyar (2008); *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- AYDINLI, Halil İbrahim ve AYHAN, Veysel (2004); “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışılması”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, ss. 67-84.
- BERİŞ, Hamit Emrah (2006); “Egemenliğin Dönüşümü: Tarihsel ve Siyasal Açından Egemenliğin Yeni Anlamı”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Ağaoğulları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- CEBECİ, Kemal (2008); “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, Ekim-Aralık 2008, ss. 23-39.
- DUNN, John (2001), “John Locke: Güvene Dayalı Siyaset”, (Çev: Mehmet Turhan), Brian Redhead (der.), *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- KRASNER, Stephan D. (1999); *Sovereignty, Organized Hypocrisy*, New Jersey: Princeton University Press.
- KRASNER, Stephan D. (1995); “Compromising Westphalia”, *International Security*, Cilt: 20, No: 3, Kış 1995-1996, ss. 115-151.
- LAKE, David A. (2003); “The New Sovereignty in International Relations”, *International Studies Review*, Cilt: 5, No: 3, Eylül 2003, ss. 303-323.
- ROBINSON, Piers (1999); “The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy?”, *Review of International Studies*, Sayı: 25, 1999, ss. 301-309.
- ROUSSEAU, Jean Jaques (2008) *Toplum Sözleşmesi*, (Çev: Ali Alper), İstanbul: Oda Yayınları.
- SANDER, Oral (1999); *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- TÜRE, İlknur (2009); “Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus Devlet”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt:46, Sayı: 530, ss. 41-52.
- UYGUN, Oktay (2003); “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, *Anayasa Yargısı* 20, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayını, ss. 250-284.
- WALLACH, Lori M. (1999), “A Dangerous New Manifesto For Global Capitalism”, *Le Monde Diplomatique*, Şubat 1999, <http://mondediplo.com/1998/02/07mai> (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2010).
- YILDIRIM, Murat (2004); “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, No:1, Mayıs 2004, ss. 35-48.